

MYSTICAL AND ARTISTIC INTERPRETATION OF THE NUMBERS 40, 10 AND 7 IN RELIGIOUS-SUFI SOURCES (ON THE EXAMPLE OF KHOREZM DASTANS)

Ulbosin Kamiljanovna Ametova

*Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor
National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek
Tashkent, Uzbekistan*

ametovau84@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-3888-2303>

<https://doi.org/10.36078/1789030300>

Abstract. The article examines the mystical and artistic interpretation of the numbers 40, 10 and 7 in religious-Sufi sources and Khorezm epic dastans. The object of the study is the epic dastans of Khorezm — such as the “Go‘ro‘g‘li” cycle, “Oshiq G‘arib va Shohsanam”, “Yusuf va Ahmad” and “Sayyod va Hamro” — together with the religious-Sufi sources that form their artistic foundation (the Qur‘an, Hadith, and the teachings of the Kubrawiyya, Yasawiyya and Naqshbandiyya orders). In classical Eastern artistic thought, numbers are treated not merely as quantitative markers but as semantic units that encapsulate the structure of the cosmos, the stages of the soul’s perfection, and the symbolic expression of divine order. The theoretical basis of the study combines the Pythagorean–Neoplatonic tradition, the science of abjad and jafr (letter–number correspondence), and the sources of Qur‘anic revelation. The central thesis is that 40, 10 and 7 should be interpreted not in isolation but as three facets of a single spiritual system, representing, respectively, the temporal measure (trial and purification), the ethical-semantic completeness (the closure of the circle of perfection), and the spatial-hierarchical structure (the order of stations). This unity is substantiated through the Qur‘anic verses of Surah al-A‘raf, where 30 and 10 are interpreted together as 40, and Surah al-Baqara, where 3 and 7 symbolically constitute the complete ten. The paper reveals the contribution of three Khorezmian Sufi orders: Kubrawiyya (ten principles, seven lights, chilla), Yasawiyya (chilla, chiltan, sixty-three) and Naqshbandiyya (wuquf-i adadi, numerical discipline in dhikr) to the development of numerical symbolism in Sufi thought. It is demonstrated that the numerical symbols in the dastans are not accidental but a systematic phenomenon nourished by living Sufi practice. The study draws on the methodological approaches of orientalists such as Annemarie Schimmel and Henry Corbin.

Keywords: number symbolism; Sufism; Khorezm dastans; chilla (arba‘in); Kubrawiyya; abjad–jafr; mystical interpretation; object of study.

DINIY-TASAVVUFIIY MANBALARDA 40, 10 VA 7 RAQAMLARINING IRFONIIY-BADIIY TALQINI (XORAZM DOSTONLARI MISOLIDA)

Ametova Ulbosin Kamiljanovna

*Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
Toshkent, O'zbekiston*

Annotatsiya. Maqolada diniy-tasavvufiy manbalarda va Xorazm epik dostonlarida 40, 10 va 7 raqamlarining irfoniiy-badiiy talqini tadqiq etiladi. Tadqiqotning obyektni "Go'ro'g'li" turkumi hamda "Oshiq G'arib va Shohsanam", "Yusuf va Ahmad", "Sayyod va Hamro" kabi Xorazm epik dostonlari va ularning badiiy asosini tashkil etuvchi diniy-tasavvufiy manbalar (Qur'on, hadis, Kubroviya, Yassaviya va Naqshbandiya tariqatlarining ta'limotlari) tashkil etadi. Muallif raqamni mumtoz Sharq badiiy tafakkurida shunchaki miqdoriy belgi emas, balki koinot tuzilishi, ruh kamoloti va ilohiy tartibning ramziy ifodasini o'zida jamlagan ma'naviy birlik sifatida qaraydi. Tadqiqotning nazariy asosini Pifagorchilik — yangi aflotunchilik an'anasi, abjad — jafr (harf-son) ilmi hamda Qur'oniy vahiy manbalari tashkil etadi. 40, 10 va 7 raqamlari alohida-alohida emas, balki yagona ruhoniylar tizimining uch qirrasini — mos ravishda vaqt o'lchovlari (sinov va poklanish), axloqiy mukammallik (kamolot doirasining yopilishi) va fazoviy-bosqichli tuzilma (manzillar tartibi) sifatida talqin qilinadi. Ushbu birlik "A'rof" surasi ($30+10=40$) va "Baqara" surasi ($3+7=to'liq\ o'n$) oyatlari misolida asoslanadi. Maqolada Xorazm mintaqasidagi uch tariqat — Kubroviya (o'n asos, yetti nur-rang, chilla), Yassaviya (chilla, chiltan, oltin uch) va Naqshbandiya (vuquf-i adadiy, zikrdagi son intizomi)ning raqamli tafakkurga qo'shgan hissiy ochib beriladi. Natijada dostonlardagi raqamli ramzlar tasodifiy emas, balki tirik tariqat amaliyotidan oziqlangan tizimli hodisa ekanligi asoslab beriladi. Tadqiqotda Annemarie Schimmel va Henry Corbin kabi sharqshunoslarning uslubiy yondashuvlariga tayanildi.

Kalit so'zlar: raqam ramziyligi; tasavvuf; Xorazm dostonlari; chilla (arba'in); Kubroviylik; abjad-jafr; irfoniiy talqin; tadqiqot obyekti.

Kirish

Raqam mumtoz Sharq badiiy tafakkurida shunchaki miqdoriy belgi emas, balki koinot tuzilishini, ruhning kamolot bosqichlarini va ilohiy tartibning ramziy ifodasini o'zida jamlagan ma'naviy birlikdir. Pifagorchilikdan tortib islom kalomi va tasavvufigacha bo'lgan uzun an'ana raqamni borliqning yashirin "alifbosi" sifatida talqin qiladi. Annemarie Schimmel

raqamlar ramziyligiga bag'ishlangan tadqiqotida ta'kidlaganidek, islom madaniyatida ayrim raqamlar "muqaddas" maqomga ega bo'lib, ular ilohiy vahiy, kosmologik tuzilma va ruhoniyl amaliyot o'rtasidagi ko'prik vazifasini o'taydi [Schimmel, 1993a: 11–18]. Xorazm — Kubroviylik, Yassaviylik va Naqshbandiylik tariqatlari tutashgan, fors va turkiy adabiy an'analar chatishgan hudud sifatida — bu ramziy tafakkurning eng yorqin badiiy tajassumini bergan mintaqadir.

Sharq-islom raqam falsafasi ikki buyuk oqimning qorishmasidan tug'ilgan: bir tomondan, qadimgi yunon (Pifagor va yangi aflatunchilik) an'anasi raqamni borliqning ilk asosi deb bilib, koinotni sonli uyg'unlik sifatida talqin qilgan; ikkinchi tomondan, sof islomiy vahiy manbayi — Qur'on va hadisidagi muqaddas sonlar. Bu ikki oqim "Ixvon us-Safo" (Poklik birodarlari) risolalarida uyg'unlashib, "ilm ul-adad" (sonlar ilmi)ni tasavvuf va falsafaning umumiy tiliga aylantirdi [Ikhwan al-Safa, 2012; Netton, 1982: 33–45]. Bu tizimda "bir" (ahad) ilohiy yakkalik manbayi, qolgan sonlar esa undan taralgan ko'plik (kasrat) bosqichlari sifatida qaralib, sonli tafakkur bevosita tavhid aqidasi bilan bog'lanadi. Seyyed Hossein Nasr ta'kidlaganidek, Ixvon us-Safo uchun sonlar ilmi kosmologik voqelikni idrok etishning kaliti bo'lib, u riyoziy uyg'unlik orqali ilohiy Birlikka olib boradi [Nasr, 1993: 44–52].

Islom tafakkurida raqam va harf bir-biridan ajralmasdir: arab alifbosining har bir harfi ma'lum sonli qiymatga ega bo'lib (abjad hisobi: alif — 1, bo — 2 ... yo — 10, kof — 20 ... to — 400 va h.k.), bu esa "ilm ul-huruf" (harflar ilmi) va "jafr" (harf-son bashorati) an'alarini yuzaga keltirdi. Abjad tizimida so'z va son o'zaro almashinuvchan bo'lib, matn ostida yashiringan raqamli ma'no izlanadi. Ibn Arabiy va uning izdoshlari harf-son birligini kosmologik ta'vil (botiniy talqin) vositasiga aylantirdilar: olam — ilohiy "Kun!" (Bo'li!) kalimasining harflarga, harflarning esa sonlarga yoyilishidir [Chittick, 1989: 127–134; Rašić, 2021]. Bu jihat dostonlar tahlilida muhim, chunki mumtoz shoirlar sonli ramzni ko'pincha aynan harfiy-abjad qatlami bilan qo'shib ishlatadilar (masalan, tarix moddasi — xronogramma orqali) [Bashir, 2005].

Yigirmanchi asr G'arb sharqshunosligi bu an'anani ilmiy jihatdan qayta kashf etdi. Henry Corbin Kubroviylik nur ta'limotini tahlil qilib, sonli-rangli ramzlarni "olam ul-misol"ning idroki sifatida talqin qildi: raqam bu yerda mavhum belgi emas, balki ruhning ichki manzarasini ko'rsatuvchi ta'vil quroli [Corbin, 1994: 61–80]. Annemarie Schimmel esa islom madaniyatidagi muqaddas sonlarni tipologik jihatdan tasnif etib, 3, 7, 40 kabi sonlarning umumbashariy va o'ziga xos islomiy ma'nolarini ajratib berdi [Schimmel, 1993a]. Turkiy xalq eposi tadqiqotchilari V. M. Jirmunskiy va H. T. Zarifov, keyinchalik Karl Reichl —

dostonlardagi raqamli qoliplarni og‘zaki-formulaviy uslubning tarkibiy qismi sifatida ko‘rsatdilar [Zhirmunsky & Zarifov, 1947; Reichl, 1992: 152–160]. Ushbu nazariy asos maqolaning maqsadini belgilaydi: Xorazm dostonlaridagi 40, 10, 7 raqamlari — Pifagorchilik–yangi afltunchilik, abjad–jafr va Qur‘oniy vahiy an‘analarining turkiy badiiy tafakkurdagi sintezi mahsuli sifatida yaxlit tizimda tadqiq etiladi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, bu uch raqam alohida timsollar emas, balki yagona “sayr ilalloh” tajribasining o‘zaro bog‘liq uch o‘lchovi sifatida talqin qilinadi.

Asosiy qism

1. Qirq raqamining diniy-tasavvufiy talqini

Qirq raqami islom manbalarida ruhoniylar pishib-yetilish, sinov muddatining nihoyasi va tubdan o‘zgarish (transformatsiya) ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. Uning Qur‘ondagi eng muhim tayanch nuqtasi Muso alayhissalom qissasidir: “Biz Musoga o‘ttiz kecha (muddat) belgiladik va uni yana o‘n (kecha) bilan to‘ldirdik; bas, Robbisi belgilagan muddat qirq kechaga yetib tamom bo‘ldi” (A‘rof, 142). Bu oyat tadqiqot uchun alohida ahamiyatga ega, chunki $u\ 30 + 10 = 40$ tenglamasi orqali uchala raqamni — o‘n, o‘ttiz va qirqni — bir ilohiy muddat ichida birlashtiradi va ularning o‘zaro bog‘liqligini Qur‘onning o‘zi tasdiqlaydi. Muso qissasidagi qirq kechalik uzlat keyinchalik butun tasavvuf amaliyotidagi “chilla”ning asosiy diniy asosiga aylandi. Diqqatga sazovori shuki, aynan shu qirq kunlik muddat oxirida Musoga Tavrot (ilohiy kalom) nozil bo‘ladi, ya‘ni qirq kunlik tayyorgarlik ilohiy ma‘rifatning ochilishi bilan yakunlanadi. Bu — chilla amaliyotining mag‘zini belgilaydi: qirq kunlik riyoziyat solikni ilohiy hikmat va kashfga tayyorlaydi, xuddi Muso qirq kechadan so‘ng ilohiy suhbatga musharraf bo‘lgani kabi.

Qirqning boshqa Qur‘oniy o‘rinlari ham xuddi shu sinov-kamolot mazmunini quvvatlaydi: Bani Isroilning “qirq yil” sahroda sarson bo‘lishi (Moida, 26) va insonning “qirq yoshga yetganda” to‘la yetuklikka erishishi (Ahqof, 15). Rivoyatlarda Odam alayhissalom loyining “qirq kun (sahar)” tuproq holida ilohiy tasarrufda qolganligi ham qirqni yaratilish va kamolotning muqaddima muddati sifatida mustahkamlaydi. Bu oyatlar birgalikda qirqni inson taqdiridagi hal qiluvchi ostona — bir holatdan ikkinchisiga o‘tish chegarasi sifatida belgilaydi [Karomatov, 1993: 71–78].

Tasavvuf amaliyotida qirqning markaziy tajassumi — chilla (forscha “chihil” — qirq; arabcha “arba‘in”)dir. Chilla — solikning qirq kun davomida xilvatda, ro‘za, sukut va uzluksiz zikr bilan nafsni tozalash amaliyotidir. Uning shar‘iy asosini mashhur hadis tashkil etadi: “Kimki Alloh uchun qirq kun (sahar) ixlos bilan (ibodat) qilsa, hikmat chashmalari

uning qalbidan tiliga oqib chiqadi". Ushbu hadisdagi "qirq sahar" va "A'rof" surasidagi "qirq kecha" tasavvufiy amaliyotning ikki ustuni bo'lib, chilla nafsning "o'lib-tirilishi", ya'ni ramziy o'lim (mavt-i ixtiyoriy) va yangi ruhoniy tug'ilish jarayonini ifodalaydi. Qirq — Xorazm tariqatlari (ayniqsa Kubroviylik va Naqshbandiylik) uchun bevosita amaliy-ruhoniy o'lchovdir, shu bois dostonlardagi qirq raqami ko'pincha aynan chilla-uzlat mazmunini badiiy yuklamada namoyon etadi [Trimingham, 1971: 30–37].

Fors-turkiy dostonchilik an'anasida qirq keng qamrovli badiiy formulaga aylangan: to'y, motam, safar va sinov muddatlari "qirq kun-u qirq kecha" tarzida beriladi; "Qirq qiz" (qoraqalpoq qahramonlik dostoni), "Chihil sutun" (Qirq ustun saroyi) va "chihil duxtaron" (qirq qiz) kabi obraz-toponimlar qirqni ko'plik va mukammallik ramzi sifatida mustahkamlaydi [Schimmel, 1993a: 245–252]. Bu formulalar dostonlardagi qirqning tasavvufiy va folklor-epik qatamlari o'zaro chatishganini ko'rsatadi.

Qirqning ruhoniy-adabiy nufuzi hadis ilmida ham aks etadi: "arba'in" (qirq hadis) janri — muhaddislar qirqta muhim hadisni to'plab, kitob tuzish an'anasi — qirqni ilmiy-diniy mukammallik soni sifatida mustahkamladi. Alisher Navoiyning "Arba'in" (Qirq hadis) asari ham shu an'aning turkiy adabiyotdagi yorqin namunasidir. Tasavvuf she'riyatida Jaloliddin Rumiy va boshqa oriflar qirqni nafsning bosqichli tozalanishi bilan bog'lab, uni ruhning "pishishi" muddati deb talqin qildilar [Nicholson, 1925–1940; Schimmel, 1993b]. Shu tariqa qirq — nafsdan ruhga o'tishning eng barqaror vaqtiy o'lchoviga aylandi: bu son Xorazm tariqatlarida amaliy chilla, hadis ilmida qirq hadis, epik an'anada esa qirq kunlik sinov va qirq qiz timsollarida bir vaqtning o'zida yashaydi.

2. O'n raqamining diniy-tasavvufiy talqini

O'n raqami o'nlik sanoq tizimida birlikka qaytishni, ya'ni bir aylanma davrning to'la yopilishini anglatadi va shu bois "kamil (to'liq) son" sifatida talqin qilinadi. Qur'onda bu ma'no ochiq ifodalangan: haj kafforati sifatida uch kun (hajda) va yetti kun (qaytgach) ro'za tutish buyurilib, "bu — to'liq o'ndir" deyiladi (Baqara, 196). Bu oyat, xuddi A'rof, 142 kabi, uchala raqamning ichki bog'liqligini Qur'on matnining o'zida namoyish etishi bilan qimmatlidir.

O'nning boshqa Qur'oniy o'rinlari uni ilohiy karam va yakuniy mukammallik bilan bog'laydi: "o'n kecha" bilan qasam ichilishi (Fajr, 2), bir yaxshilikning "o'n baravar" mukofotlanishi (An'om, 160) va Ibrohim alayhissalomning "kalimalar" (an'anada — o'n sinov) bilan imtihon qilinib, ularni to'la ado etishi (Baqara, 124). Diniy an'anada "ashara mubashshara" (jannat bilan bashorat qilingan o'n sahoba) va falsafada "uqul ashara" (yangi afltunchilik kosmologiyasidagi o'n aql — al-Forobiy

va Ibn Sino tizimida Faol Aql bilan yakunlanadi) o'ning teologik va kosmologik yuklamasini boyitadi.

Tasavvuf tarixida o'n raqamining eng yorqin tizimli tajassumi — Najmiddin Kubroning “Usul al-ashara” (“O'n asos”) risolasidir. Bu asar tariqat yo'lini o'n bosqichga tizib beradi va shu tariqa o'nni ruhoniyl kamolotning to'liq dasturi sifatida taqdim etadi. Shu bilan birga, ilmiy xolislik yuzasidan ta'kidlash lozimki, o'n fors-turkiy epik dostonchilikda 7 va 40 kabi keng me'moriy tuzilma yaratuvchi raqam emas; u ko'proq “o'nlik butunlik” va “o'n nasihat / o'n bosqich” ko'rinishidagi mavzuiy birlik sifatida namoyon bo'ladi.

O'ning axloqiy-hukmiy o'lchovini Qur'ondagi mashhur “o'n vasiyat” (An'om, 151–153) namoyon etadi: bu oyatlarda Alloh insonga o'nga yaqin asosiy amr-ta'qiq — shirk keltirmaslik, ota-onaga yaxshilik, jonni nohaq o'ldirmaslik, adolatli bo'lish va boshqalarni — sanab beradi va bularni “to'g'ri yo'l” (sirot-i mustaqim) sifatida ta'riflaydi. Bu — o'ning axloqiy mukammallik, ya'ni to'g'ri yo'lning to'liq dasturi sifatidagi ma'nosini mustahkamlaydi va Kubroning “o'n asos”i bilan bevosita hamohangdir: ikkalasi ham o'nni ruhoniyl-axloqiy kamolotning yakuniy ro'yxati deb biladi.

Falsafiy-kosmologik sathda esa o'n “uqul ashara” (o'n aql) nazariyasida namoyon bo'ladi: yangi a'flotunchilik ta'siridagi islom falsafasida (Forobiy, Ibn Sino) ilohiy Birlikdan ketma-ket o'n aql taraladi va o'ninchi — Faol Aql (aql-i faol) — moddiy olam va inson ruhi bilan bog'lanadi. Bu tizimda o'n — ilohiy Birlikdan koinotga tushishning to'liq bosqichlar zanjiri, ya'ni emanatsiyaning yopiq davrasidir. Shunday qilib, o'n uch sathda — Qur'oniy (o'n vasiyat, kamil o'n), tasavvufiy (Kubro o'n asosi) va falsafiy (o'n aql) — bir xil ma'noviy yadroga, ya'ni kamolot doirasining to'liq yopilishiga ishora qiladi. Dostonlardagi o'nlik tuzilmalar (masalan, o'n nasihat, yigirma maqola) shu negizning badiiy in'ikosidir.

3. Yetti raqamining diniyl-tasavvufiy talqini

Yetti — islom ta'limotining eng barqaror sonidir: u yaratilishning fazoviy tuzilishini (yetti osmon, yetti yer) va ilohiy tartibning to'liqligini ifodalaydi. Qur'onda yetti osmon ko'p bor zikr etiladi: “Alloh yetti osmonni... yaratgan Zotdir” (Taloq, 12; qiyoslang: Baqara, 29; Mulk, 3; Fussilat, 12; Nuh, 15). Yettining ilohiy kalom bilan bog'liq muqaddas o'rn — “Fotiha” surasining “sab' al-masoniy” (yetti bor takrorlanuvchi) deb atalishidir: “Darhaqiqat, Biz senga (takror o'qiladigan) yetti (oyat)ni va ulug' Qur'onni ato etdik” (Hijr, 87).

Yetti raqami do‘zax va oxirat tasvirida ham asosiy tuzilma bo‘lib xizmat qiladi: “Uning (jahannamning) yetti darvozasi bordir” (Hijr, 44), ashobi kahf (g‘or egalari)ning “yetti (kishi) edi, sakkizinchisi itlari edi” deb eslanishi (Kahf, 22) va Yusuf qissasidagi yetti semiz-yetti oriq sigir, yetti ko‘k-yetti quruq boshqoq timsoli (Yusuf, 43–49) shular jumlasidandir. Ibodat amaliyotidagi yettilik — Ka‘ba atrofidagi yetti tavof, Safo va Marva orasidagi yetti sa‘y — yettini marosim davrasining to‘liqligi ramzi sifatida mustahkamlaydi.

Fors-turkiy adabiyotda yetti umumkosmologik sondan badiiy me‘morlik quroliga aylanadi: “haft osmon / haft falak” (yetti osmon-sfera), “haft iqlim” (yetti iqlim), “haft rang” (yetti rang), “haft xon” (Rustam va Isfandiyorning yetti sinovi) va Nizomiyning “Haft paykar” dostonidagi yetti gunbaz-yetti malika-yetti sayyora tizimi — bularning bari yettini kosmik tartib va bosqichli sinov yo‘lining ramzi sifatida qat‘iylashtiradi [Schimmel, 1993a: 127–155]. Yettining bu barqarorligi islomdan avvalgi qadim Sharq va yunon-eron kosmologiyasiga ham borib taqaladi: yetti sayyora (Oy, Utorud, Zuhra, Quyosh, Mirrix, Mushtariy, Zuhul), haftaning yetti kuni va yetti metall-yetti rang mutanosibligi qadimdan koinotning tartib-intizom raqami sifatida qabul qilingan.

Islom bu merosni Qur‘oniy yetti osmon aqidasi bilan uyg‘unlashtirib, unga tavhidiy mazmun yukladi: yetti — ko‘plikning eng mukammal, biroq hamon “bir” (ilohiy yakkalik)ga bo‘ysunuvchi tartibli ifodasidir. Attorning “Mantiq ut-tayr”idagi yetti vodiy — aynan shu an‘ananing tasavvufiy cho‘qqisi bo‘lib, solik fanogacha bosib o‘tadigan yetti bosqichni (talab, ishq, ma‘rifat, istig‘no, tavhid, hayrat va faqr-u fano) ramziy tasvirleydi [Attar, 1984; Ritter, 2003: 331–345]. Shunday qilib, uch raqamning har biri o‘ziga xos ma‘naviy asosga ega: qirq — sinov va o‘lib-tirilish, o‘n — kamolot doirasining yopilishi, yetti — koinot tartibi va bosqichli sayr. Ushbu asoslar Xorazm dostonlarida turli badiiy shakllarda qayta ishlanadi.

4. 40, 10 va 7 — yagona ruhoniyl tizim

40, 10 va 7 raqamlarini alohida-alohida emas, balki yagona ruhoniyl tizim sifatida ko‘rish tadqiqotning markaziy nazariyl pozitsiyasidir. Bu uch son bir jarayonning uch qirrasidir: qirq — jarayonning vaqtiyl o‘lchovi (sinov va tozalanish muddati), o‘n — uning axloqiy-mazmuniy to‘liqligi (kamolot doirasining yopilishi), yetti — uning fazoviy-bosqichli tuzilishi (manzillar tartibi). Solik yetti bosqichli yo‘lni (7) o‘n asosli axloq (10) bilan qirq kunlik intizom (40) ichida bosib o‘tadi — shu tariqa uch son bitta sayr ilalloh (Alloha sayr) tajribasida uyg‘unlashadi.

Bu birlikni Qur‘onning o‘zi ikki oyatda tasdiqlaydi: A‘rof, 142 da $30+10=40$ tenglamasi o‘n bilan qirqni, Baqara, 196 da $3+7=to‘liq$ o‘n

tenglamasi yetti bilan o'nni bevosita bog'laydi. Ya'ni uch son Qur'oniyl matematikaning o'zida bir-biriga ulanadi. Dostonlar bu ulanishni badiiy jihatdan takrorlaydi: Me'rojdag yetti osmon chilladagi qirq kun bilan, yetti vodiy fanodagi tavid (bir) bilan, o'n asos qirq kunlik xilvat bilan — hamisha bir yaxlit ruhoniyl manzarada birlashadi. Shu bois ushbu tadqiqotda raqamlar yakka tartibda emas, doimo o'zaro munosabatda tahlil qilinadi.

5. Xorazm tariqatlarida raqamli tafakkur

Xorazm epik dostonlaridagi raqamli ramziyligni to'g'ri talqin qilish uchun uni mavhum "umumislomiyl" zaminda emas, balki mintaqaning o'ziga xos tariqat amaliyoti kontekstida ko'rib chiqish zarur. 40, 10 va 7 raqamlari Xorazmda faqat kitobiy timsol emas, balki tirik ruhoniyl amaliyotning o'lchovlari edi: chilla — qirq kunlik amaliyl uzlat, "o'n asos" — tariqatning bosqichli dasturi, yetti latoyif va yetti nur — ruhning botiniyl manzillari. Quyida uch tariqat — Kubroviyl, Yassaviyl va Naqshbandiylkning raqam poetikasiga qo'shgan hisyasi ko'rib chiqiladi.

5.1. Kubroviya: o'n asos, chilla va yetti nur

Xorazm tasavvufining yetkchi siymolaridan biri Najmiddin Kubro (v. 618/1221) ijodida uchala raqam ham tizimli o'rin egallaydi. Uning tasavvuf tizimida qirq — xilvat va arba'in (chilla) amaliyotining o'lchovi: solik qirq kunlik yolg'izlikda nafs zulmatidan ruh nuriga o'tadi. Kubroning uzlat va chilla haqidagi ta'limoti maxsus o'rganilgan [Böwering, 1994], uning yetakchi asari esa "Favoyih al-jamol va favotih al-jalol" bo'lib, Fritz Meier tomonidan tanqidiyl nashri chop etilgan [Meier, 1957].

O'n raqami Kubro tizimida uning "Usul al-ashara" ("O'n asos") risolasi orqali namoyon bo'ladi. Bu risola tariqat yo'lini o'n bosqichga tuzadi: (1) tavba, (2) zuhd, (3) tavakkul, (4) qanoat, (5) uzlat, (6) zikrga mulozamat (doimiylik), (7) butun vujud bilan Allohga yuzlanish (tavajjuh), (8) sabr, (9) muroqaba, (10) rizo. Bu o'n bosqichli tizim keyinchalik Kubroviya–Hamadoniyl silsilasida keng tarqaldi va Ali Hamadoniyl unga sharh yozdi. Shunday qilib, Kubro o'nni — Qur'ondagi "kamil o'n" g'oyasiga muvofiq — solikning to'la kamolot dasturi sifatida amaliyl tizimlashtirdi.

Yeti raqami Kubro ta'limotida ranglar va nurlar (anvor) ta'limoti bilan bog'lanadi. Kubroviyl an'anasidagi yettilik latoyif tizimining Simmoniyl tomonidan tizimlashtirilgan mukammal shakli quyidagi jadvalda umumlashtiriladi. Bu jadval yetti latifa (botiniyl nozik markaz), ularning har biriga xos rang (nur) va "o'z borlig'ining payg'ambari"ni ko'rsatadi; u dostonlardagi yetti bosqichli sayr timsolining tasavvufiyl-psixologik

zaminini ochib beradi (rang tartibi qo‘lyozmalarda biroz farqlanishi mumkin):

1-jadval

Kubroviya–Simnoniy an‘anasida yetti latifa, payg‘ambar-arxetip va rang (nur) tizimi

Latifa (botiniy markaz)	Payg‘ambar-arxetip	Rang (nur)
Qolabiya (jism / qolib)	Odam	Qora / tutunsimon
Nafsiya (nafs)	Nuh	Ko‘k
Qalbiya (qalb)	Ibrohim	Qizil
Sirriya (sir)	Muso	Oq
Ruhiya (ruh)	Dovud	Sariq
Xafiya (yashirin)	Iso	Yorqin qora
Haqqiya (haq)	Muhammad	Yashil (zumrad)

Jadvaldan ko‘rinadiki, yetti latifa nafs (jism)dan boshlanib, qalb, sir va ruh orqali eng oliy — “haqqiya” markaziga qadar ko‘tariladi; bu tuzilma insonni kichik olam (mikrokosm) sifatida yetti bosqichli uruj yo‘li deb talqin qiladi. Har bir payg‘ambar-arxetip solikning shu bosqichdagi ruhoni holatini timsollashtiradi (masalan, Muso — “sir” bosqichi va munojot, Iso — “xafiy” va ruhoniyl tiriltiruvchi nur, Muhammad — “haqqiya” va yashil zumrad nuri). Aynan shu yettilik ichki sayr — Me‘rojdagi yetti osmonlik tashqi urujning botiniy muqobili bo‘lib, ikki tizim (samoviy yetti va ruhiy yetti) o‘rtasidagi ma‘naviy ko‘prikn tashkil etadi [Corbin, 1994: 99–120]. Shu bois Xorazm dostonlaridagi yetti — bir vaqtning o‘zida osmoniy makon va ruhiy manzil ma‘nolarini o‘zida jamlaydi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, diniy-tasavvufiy manbalarda va Xorazm epik dostonlarida 40, 10 va 7 raqamlari mustaqil, tasodifiy timsollar emas, balki yagona irfoniyl tizimning o‘zaro bog‘liq uch o‘lchovidir. Qirq — jarayonning vaqtiyl o‘lchovi (sinov, chilla, o‘lib-tirilish), o‘n — uning axloqiyl-mazmuniyl to‘liqligi (kamolot doirasining yopilishi, o‘n asos), yetti — uning fazoviyl-bosqichli tuzilishi (yetti osmon, yetti vodiyl, yetti latifa). Ushbu birlik nafaqat nazariyl taxmin, balki Qur‘onning o‘zida — A‘rof surasidagi $30+10=40$ va Baqara surasidagi $3+7=to‘liq$ o‘n tenglamalarida — bevosita tasdiqlangan.

Xorazm mintaqasining o'ziga xosligi shundaki, bu raqamlar u yerda faqat kitobiy ramz emas, balki uch tariqatning tirik amaliyotida yashagan: Kubroviylik o'n asos, chilla va yetti nur orqali raqamni inson ruhiyati bilan bog'laydi; Yassaviylik chilla, chiltan va oltmish uch timsollari bilan uni turkiy xalq tasavvufiga singdirdi; Naqshbandiylik esa vuquf-i adadiy orqali raqamni "sifatiy hozirlik" vositasiga aylantirdi. Aynan shu amaliy zamin dostonlardagi raqamli shakllarning tizimlilikini izohlaydi. Maqolada tahlil etilgan doston namunalari — "Go'ro'g'li" turkumidagi qirq yigit va qirq chiltan, "Oshiq G'arib va Shohsanam"dagi qirq kunlik to'y, "Yusuf va Ahmad"dagi qirqlik jamoa — bu bog'liqlikning bevosita badiiy dalilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 1992. — 208 b.

Attar, Farid al-Din. The Conference of the Birds (Mantiq al-tayr) / trans. A. Darbandi, D. Davis. — London: Penguin, 1984. — 240 p.

Bashir, Shahzad. Fazlallah Astarabadi and the Hurufis. — Oxford: Oneworld, 2005. — 160 p.

Böwering, G. The Mystical Vision of Existence in Classical Islam and Central Asian Sufism (Kubrā studies). — Berlin; New York: De Gruyter, 1994. — 286 p.

Chittick, W. C. The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-'Arabi's Metaphysics of Imagination. — Albany: SUNY Press, 1989. — 478 p.

Corbin, H. The Man of Light in Iranian Sufism. — New Lebanon: Omega Publications, 1994. — 174 p.

DeWeese, D. Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition. — University Park: Pennsylvania State University Press, 1994. — 638 p.

Djumaeva, S. Meaning of the Number and Symbolism. — Toshkent, 2024. [DOI: 10.5281/zenodo.10439365](https://doi.org/10.5281/zenodo.10439365).

Ikhwan al-Safa'. On Arithmetic and Geometry (Rasa'il, I) / ed. and trans. N. El-Bizri. — Oxford: Oxford University Press & Institute of Ismaili Studies, 2012. — 400 p.

Karomatov, H. Qur'on va o'zbek adabiyoti. — Toshkent: Fan, 1993. — 96 b.

Meier, F. Die Fawa'ih al-gamal wa-fawatih al-galal des Nagm ad-din al-Kubra. — Wiesbaden: Franz Steiner, 1957. — 299 s.

- Mirzayev, T. Xalq baxshilarining epik repertuari. — Toshkent: Fan, 1979. — 152 b.
- Navoiy, A. (1996). Mukammal asarlar to'plami: 20 jildlik (12-jild). Toshkent: Fan, 1996. — 357 b.
- Nasr, S. H. An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines. — Albany: SUNY Press, 1993. — 322 p.
- Netton, I. R. Muslim Neoplatonists: An Introduction to the Thought of the Brethren of Purity (Ikhwan al-Safa'). — London: Allen & Unwin, 1982. — 146 p.
- Nicholson, R. A. (ed., trans.). The Mathnawi of Jalalu'ddin Rumi. — Leiden: E. J. Brill, 1925–1940.
- Rašić, D. The Written World of God: The Cosmic Script and the Art of Ibn 'Arabi. — Oxford: Anqa Publishing, 2021. — 229 p.
- Reichl, K. Turkic Oral Epic Poetry: Traditions, Forms, Poetic Structure. — New York; London: Garland Publishing, 1992. — 395 p.
- Ritter, H. The Ocean of the Soul: Men, the World and God in the Stories of Farid al-Din 'Attar. — Leiden: Brill, 2003. — 832 p.
- Schimmel, A. The Mystery of Numbers. — New York; Oxford: Oxford University Press, 1993. — 314 p.
- Schimmel, A. The Triumphal Sun: A Study of the Works of Jalāloddin Rumi. — Albany: SUNY Press, 1993. — 536 p.
- Steigerwald, D. The Multiple Facets of Isma'ilism // Sacred Web. — 2002. — Vol. 9. — P. 77–87.
- Trimingham, J. S. The Sufi Orders in Islam. — Oxford: Clarendon Press, 1971. — 333 p.
- Turdimov, Sh. "Go'ro'g'li" dostonida initsiatsiya talqini // Oltin bitiglar (Golden Scripts). — 2020. — № 3. — B. 27–37.
- Zhirmunsky, V. M., Zarifov, X. T. Uzbekskiy narodnyy geroicheskiy epos. — Moskva: OGIZ; Goslitizdat, 1947. — 264 s.

References

- Ahmad Yassaviy. (1992). *Devoni hikmat* [Divan of Wisdom]. Tashkent: Gafur Gulom Publishing.

- Alisher Navoiy. (n.d.). *Mukammal asarlar to'plami* (Xamsa; Arba'in) [Complete works]. Tashkent: Fan; Gafur Gulom Publishing.
- Attar, F. al-Din. (1984). The conference of the birds (Mantiq al-tayr) (A. Darbandi & D. Davis, Trans.). London: Penguin.
- Bashir, S. (2005). Fazlallah Astarabadi and the Hurufis. Oxford: Oneworld.
- Böwering, G. (1994). The mystical vision of existence in classical Islam and Central Asian Sufism. Berlin & New York: De Gruyter.
- Chittick, W. C. (1989). The Sufi path of knowledge: Ibn al-'Arabi's metaphysics of imagination. Albany: SUNY Press.
- Corbin, H. (1994). The man of light in Iranian Sufism. New Lebanon: Omega Publications.
- DeWeese, D. (1994). Islamization and native religion in the Golden Horde: Baba Tükles and conversion to Islam in historical and epic tradition. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Djumaeva, S. (2024). Meaning of the number and symbolism. Tashkent. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10439365>
- Ikhwan al-Safa'. (2012). On arithmetic and geometry (Rasa'il, I) (N. El-Bizri, Ed. & Trans.). Oxford: Oxford University Press & Institute of Ismaili Studies.
- Karomatov, H. (1993). *Qur'on va o'zbek adabiyoti* [The Qur'an and Uzbek literature]. Tashkent: Fan.
- Meier, F. (1957). Die Fawa'ih al-gamal wa-fawatih al-galal des Nagm ad-din al-Kubra. Wiesbaden: Franz Steiner.
- Mirzayev, T. (1979). *Xalq baxshilarining epik repertuari* [The epic repertoire of folk bakhshis]. Tashkent: Fan.
- Navoiy, A. (1996). *Mukammal asarlar to'plami: 20 jildlik* [Complete works in 20 volumes] (Vol. 12). Fan.
- Nasr, S. H. (1993). An introduction to Islamic cosmological doctrines. Albany: SUNY Press.
- Netton, I. R. (1982). Muslim Neoplatonists: An introduction to the thought of the Brethren of Purity (Ikhwan al-Safa'). London: Allen & Unwin.
- Nicholson, R. A. (Ed. & Trans.). (1925–1940). The Mathnawi of Jalalu'ddin Rumi. Leiden: E. J. Brill.

- Rašić, D. (2021). The written world of God: The cosmic script and the art of Ibn ‘Arabi. Oxford: Anqa Publishing.
- Reichl, K. (1992). Turkic oral epic poetry: Traditions, forms, poetic structure. New York & London: Garland Publishing.
- Ritter, H. (2003). The ocean of the soul: Men, the world and God in the stories of Farid al-Din ‘Attar. Leiden: Brill.
- Schimmel, A. (1993a). The mystery of numbers. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Schimmel, A. (1993b). The triumphal sun: A study of the works of Jalaloddin Rumi. Albany: SUNY Press.
- Steigerwald, D. (2002). The multiple facets of Isma‘ilism. *Sacred Web*, 9, 77–87.
- Trimingham, J. S. (1971). The Sufi orders in Islam. Oxford: Clarendon Press.
- Turdimov, Sh. (2020). *Go‘ro‘g‘li dostonida initsiatsiya talqini* [The interpretation of initiation in the Go‘ro‘g‘li doston]. *Oltin bitiglar* (Golden Scripts), 3, 27–37. (In Uzbek).
- Zhirmunsky, V. M., & Zarifov, X. T. (1947). *Uzbekskiy narodnyy geroicheskiy epos* [The Uzbek folk heroic epic]. Moscow: OGIZ & Goslitizdat.